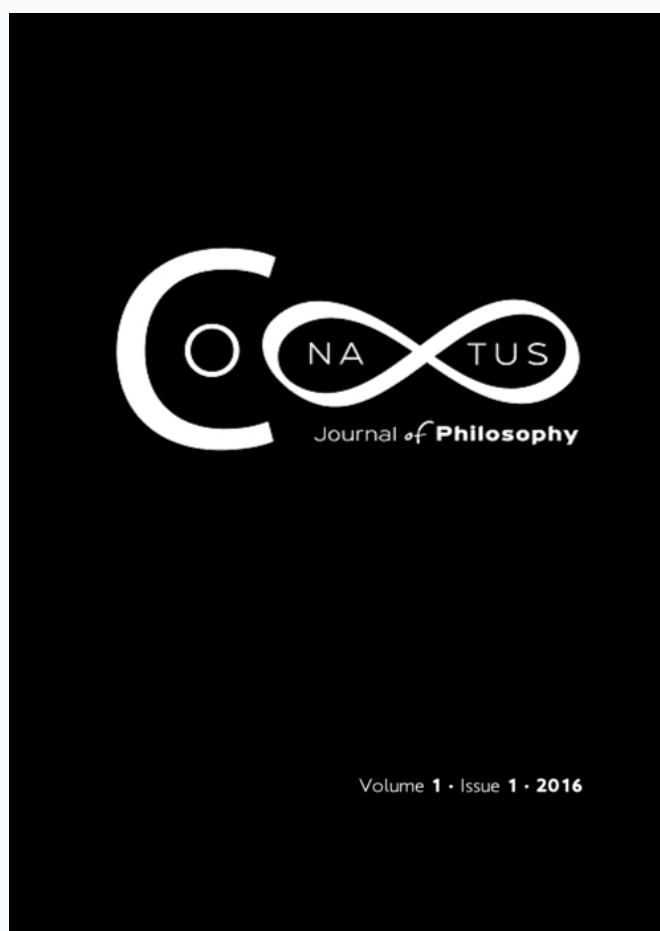

Conatus - Journal of Philosophy

Vol 1, No 1 (2016)

Conatus - Journal of Philosophy

Michel Foucault: The Constitution of the Modern Disciplinary Subject

Thanos Kiosoglou

doi: [10.12681/conatus.11844](https://doi.org/10.12681/conatus.11844)

Copyright © 2017, Thanos Kiosoglou

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Kiosoglou, T. (2017). Michel Foucault: The Constitution of the Modern Disciplinary Subject. *Conatus - Journal of Philosophy*, 1(1), 41–48. <https://doi.org/10.12681/conatus.11844>

Τεύχος **1** • Φεβρουάριος **2016**

**Περιοδική Έκδοση του Εργαστηρίου
Εφαρμοσμένης Φιλοσοφίας**

Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής &
Ψυχολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών

Τεύχος 1 • Φεβρουάριος 2016

ISSN: 2459-3842

Υπεύθυνος Έκδοσης

Ευάγγελος Πρωτοπαπαδόκης
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΗΘΙΚΗΣ, ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ., ΕΚΠΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Διεύθυνση/ Αρχισυνταξία

Δέσποινα Βερτζάγια
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Συντακτική Επιτροπή Έκδοσης

Τρισεύγενη Γεωργακοπούλου
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Χρίστος Καμέρης
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Κωνσταντίνος Σαρρής
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Σπύρος Χαλβαντζής
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Επιστημονική Επιτροπή Έκδοσης

Γεώργιος Βασίλαρος
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ., ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΕΚΠΑ

Βάνα Νικοηαΐδου-Κυριανίδου
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ., ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΕΚΠΑ

Γεώργιος Στείρης
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ, ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ., ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΕΚΠΑ

Γραφιστική επιμέλεια, σελιδοποίηση & σκίτσο

Αχιλλέας Κήλεισούρας

Σχεδιασμός λογοτύπου

Αντιγόνη Παναγιωτίδου

e-mail επικοινωνίας & υποβολής άρθρων: conatus@ppp.uoa.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Editorial	7
------------------	---

Ενότητα 1: Μεταφράσεις

LEO STRAUSS, ΤΑ ΤΡΙΑ ΚΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ <i>Δέσποινα Βερτζάγια</i>	11
---	----

Ενότητα 2: Άρθρα

ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΤΑ ΤΗ HANNAH ARENDT <i>Κατερίνα Καρούνια</i>	31
---	----

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ: Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ <i>Θάνος Κιοσόγλου</i>	41
--	----

CARL SCHMITT: ΜΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ <i>Ελένη Λάμπρου</i>	49
--	----

Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑ- ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ <i>Σπύρος Χαλβαντζής</i>	57
---	----

Ενότητα 3: Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΤΟ ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΟ ΕΡΓΟ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΙΣΔΥΤΙΚΗ ΜΑΤΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΝΗΛΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ	71
---	----

Κορνήλιος Καστοριάδης, Η ελληνική ιδιαιτερότητα: Θουκυδίδης, Η ισχύς και το δίκαιο <i>Τρισεύγενη Γεωργακοπούλου</i>	
---	--

Ενότητα 4: Συνεντεύξεις

Η ΗΘΙΚΗ ΣΗΜΕΡΑ <i>Συνέντευξη με τον Peter Singer</i>	79
---	----

Μισέλ Φουκώ: Η συγκρότηση του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου

Θάνος Κιοσόγλου

Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η παρούσα μελέτη βασίζεται στο έργο του Michel Foucault *Επιτήρηση και Τιμωρία*, στο οποίο ο συγγραφέας επιδιώκει να σκιαγραφήσει την ιστορική διαδρομή που οδήγησε στην διάδοση και την παγίωση του θεσμού της φυλακής ως μέσου τιμωρίας, καθώς και να αφηγηθεί τον τρόπο διαμόρφωσης του ανθρωπίνου που της αντιστοιχεί, δηλαδή του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου. Το εγχείρημα αυτό πραγματώνεται με τη χρήση της γενεαλογικής μεθόδου, την οποία εισήγαγε ο Friedrich Nietzsche. Επιδιώκοντας να φέρει στο φως την προέλευση μιας πρακτικής, δηλαδή τις συνθήκες που επέτρεψαν την ανάδυσή της,¹ ο Michel Foucault εκκινεί από τη διαπίστωση της ύπαρξης συνάφειας ανάμεσα στις σύγχρονες ποινικές πρακτικές και τις επιστήμες του ανθρώπου (ψυχολογία, εγκληματολογία, ψυχιατρική κ.λπ.). Η συνάφεια αυτή εδράζεται στο ότι οι τελευταίες προσφέρουν τη γνώση που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον έλεγχο και την τεχνολόγηση του ανθρωπίνου υποκειμένου.² Έτσι, αυτό που θα επιχειρήσουμε είναι να παρουσιαστούν οι διαδικασίες μέσω των οποίων «κατασκευάστηκε» το πειθαρχικό υποκείμενο.

Όπως είναι προφανές, το πειθαρχικό υποκείμενο δεν προέκυψε εν κενώ, αλλά ήρθε να αντικαταστήσει σταδιακά το βασανιζόμενο υποκείμενο, εκείνο δηλαδή που υφίστατο μιαν άλλης τάξεως ποινή. Αυτή ήταν φρικιαστική και οδυνηρή, αφού πεδίο επιβολής της ήταν το σώμα και μέθοδός της η κατακρεούργησή του· οργανωμένη και συστηματική, αφού υπάκουε σε ορισμένους κανόνες και ακολουθούσε ένα λειτουργικό ρυθμό· διδακτική και εκδικητική, αφού εκτελείτο δημοσίως, ενώπιον του λαού, υπενθυμίζοντας σιωπηρά την υπερχειλίζουσα ισχύ της μοναρχικής εξουσίας και το νόμιμο μένος της ανταπάντησής της στον παραβάτη.³ Κατά συνέπεια, η δομή της παρούσας μελέτης αποβλέπει στην παρακολούθηση και ανάδειξη των διαδοχικών μεταλλάξεων που υφίσταται η επιβολή της τιμωρίας. Για το λόγο αυτό, στο πρώτο κεφάλαιο περιγράφεται με συντομία το ποινικό και κοινωνικό υπόβαθρο, το οποίο

¹ Γ. Κακολύρης, «Michel Foucault: Υποκείμενο, Γνώση, Εξουσία» στο Β. Καλδής (επιμ.), *Φιλοσοφία στην Ευρώπη. Κείμενα Νεώτερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008, σσ. 216-217.

² Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2011, σσ. 30-32.

³ Γ. Κακολύρης, ό.π., σ. 218. Βλ. επ. Gary Gutting, *Φουκώ: Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, μτφρ. Νίκος Ταγκούλης, Το Βήμα/Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σσ. 98-100.

υποστήριζε και υιοθετούσε τους βάνουσους ποινικούς κολασμούς. Επίσης, εξετάζονται και οι πρώτες φάσεις ανάδειξης της νέας τάσης, προκειμένου να καταστεί εμφανές το μέγεθος της αλλαγής. Εν συνεχεία, θα επιχειρηθεί να γίνει σαφές το ότι η εν λόγω αλλαγή προϋποθέτει μια θεμελιακή μετατόπιση του πεδίου επιβολής της τιμωρίας από το σώμα στην ψυχή. Η αναγκαιότητα της μετατόπισης αυτής θεμελιώνεται στις στρατηγικές της εξουσίας, με στόχο την αποτελεσματικότερη διαχείριση των υποκειμένων.⁴ Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο, με τη βοήθεια των αναλύσεων που προηγούνται, περιγράφονται οι τεχνικές και οι διαδικασίες συγκρότησης του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου.

I. Η ποινή: Από τη φαντασμαγορία στην αυστηρή επιστήμη

Κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου}, αρχίζει σταδιακά να επιτελείται μια σημαντική μεταβολή αναφορικά με τις τιμωρητικές πρακτικές. Μέχρι την εποχή εκείνη και έως ότου η μεταρρύθμιση κατορθώσει να παγιωθεί -πράγμα που ο Μ. Foucault τοποθετεί χρονικά γύρω στο 1840-, στους καταδικασμένους για διάφορα αδικήματα επιβαλλόταν η ποινή του βασανισμού μέχρι θανάτου.⁵ Αυτή η ποινική επιλογή λάμβανε το χαρακτήρα δημόσιας ατίμωσης, αφού η παρουσία του λαού, οι ιαχές του πλήθους και η παράφορη ψυχική συμμετοχή του στο θέαμα του βασανιστηρίου μπορούσαν να εγγυηθούν, για λογαριασμό της εξουσίας, τη μέγιστη δυνατή απαξίωση του καταδίκου.⁶ Επρόκειτο για μια γιορτή της πόλης, μια γιορτή που συμβόλιζε την εκ νέου εδραίωση της νομιμότητας, την επιστροφή της κοινωνικής ζωής στην τάξη και, ταυτόχρονα, την επιβεβαίωση της μοναρχικής ισχύος. Να σημειώσουμε εδώ ότι κάθε παράβαση δεν εξέφραζε μόνον την άρνηση συμμόρφωσης προς τον νόμο. Κυρίως, εξέφραζε περιφρόνηση προς την βασιλική εξουσία, η οποία θεμελιώνει και εγγυάτο το ισχύον δίκαιο. Έτσι, το τελετουργικό της τιμωρίας συνίστατο στη βίαιη διαδικασία μέσω της οποίας ο βασιλέας αποκαθιστούσε την ισχύ του στους κόλπους της πόλης, υπερισχύοντας, *θεαματικά*, του παραβάτη-αντιπάλου.⁷

Εντούτοις, το συμβολικό κεφάλαιο αυτής της πρακτικής δεν ήταν ανεξάντλητο. Οι εκδηλώσεις της νόμιμης βίας παρέμεναν εξίσου αποτρόπαιες με το διαπραχθέν έγκλημα του καταδίκου, ώστε, ενίοτε, προκαλούσαν την αγανάκτηση του λαού. Έτσι, η θυμική συμμετοχή του πλήθους στο έργο του δήμιου- ο ενθουσιασμός του με τη σκόπιμα αργόσυρτη τελετή- κατέληξε να μην θεωρείται αυτονόητη.⁸ Υπό αυτούς τους όρους, ο βασανισμός έπαψε πλέον να αποτελεί πρακτική επωφελή για την εξουσία. Αφήνοντας

⁴ Μ. Foucault, *ό.π.*, σελ. 19, σσ. 24-25. Βλ. επ. Barry Smart, «Michel Foucault: Υποκείμενα εξουσίας, αντικείμενα γνώσης» στο Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία*, τόμος II, μτφρ. Γ. Μπαρουζής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009, σελ. 171.

⁵ Μ. Foucault, *ό.π.*, σελ. 16. Βλ. επ. J.-G. Merquior, *Foucault*, μτφρ. Δημήτρης Μέλλος, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2002, σελ. 149.

⁶ Μ. Foucault, *ό.π.*, σσ. 53-57. Βλ. επ. Φρεντερίκ Γκρο, *Μισέλ Φουκό*, μτφρ. Άντα Κλαμπασέα, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2007, σελ. 83.

⁷ *Ό.π.* Βλ. επ. Μ. Foucault, *ό.π.*, σσ. 58-65. Βλ. επ. B. Smart, *ό.π.*, σσ. 179-180.

⁸ *Ό.π.* Βλ. επ. Μ. Foucault, *ό.π.*, σσ. 17, 68, 70-77.

κατά μέρος τους λόγους στους οποίους οφείλεται η απαξίωση του συγκεκριμένου είδους ποινής, θεωρούμε σημαντικό να σταθούμε στο γεγονός ότι τίθενται πλέον τα θεμέλια της ριζική αλλαγής η οποία επήλθε, έσχατη απόληξη της οποίας θα είναι το πειθαρχικό υποκείμενο.⁹

Η τιμωρούσα δύναμη αρκείται στην αξιακή διάσταση της καταδίκης, ρίχνοντας πλέον το βάρος στον στιγματισμό της έκνομης ενέργειας. Ταυτόχρονα, αναζητούνται λιγότερο θεαματικά βασανιστικές ποινές, όπως, ενδεικτικά, η χρήση της γκιλοτίνας, η οποία επιφέρει το θάνατο αστραπιαία. Έτσι, η ποινή πλήττει μάλλον το προνόμιο του ζην σε εννοιολογικό επίπεδο, παρά εξουδετερώνει το σώμα.¹⁰ Αντί για την ποιοτική σχεδόν επιβολή του πόνου, το τιμωρητικό σύστημα επιλέγει να στερεί δικαιώματα, ενώ συνάμα αρχίζει να απευθύνεται προς το ίδιο το υποκείμενο του εγκλήματος, για να το γνωρίσει σε βάθος και να το ελέγξει, προκειμένου να αποτρέψει μελλοντικές του εκτροπές.¹¹

Οι ποινικοί κώδικες, ήδη από το 1810, στηρίζονται σε ανθρωπολογικά δεδομένα, επιζητώντας να τεκμηριώσουν με αδιάσειστα επιστημονικό τρόπο το υπόβαθρο που οδήγησε τα υποκείμενα στη διάπραξη κάποιου εγκλήματος. Η δικαστική κρίση απεμπολεί τώρα τον αμιγώς νομικό της χαρακτήρα. Για την επιτέλεση του έργου της και την έκδοση των δικαστικών αποφάσεων, αντλεί γνώσεις από τις επιστήμες του ανθρώπου και αξιοποιεί τα πραγματολογικά δεδομένα που αυτές παρέχουν.¹² Μετά το δικαστή, τα υποκείμενα θα αξιολογηθούν από τους ψυχιάτρους των ιδρυμάτων και τους διάφορους ειδικούς· η διάρκεια της ποινής εξαρτάται από την γνωμοδότησή τους. Οι επιστήμονες καλούνται να αποφανθούν για την κανονικότητα του υποδίκου και να εκτιμήσουν, σε περίπτωση που διαπιστώσουν την ύπαρξη ψυχικής διαταραχής, το χρονικό διάστημα που απαιτείται για την ομαλοποίηση της συγκεκριμένης αποκλίνουσας συμπεριφοράς.¹³ Εν ολίγοις, η ποινική διαδικασία, ενώ έκρινε πράξεις, κατέληξε να αποφαίνεται για την ανθρωπολογική ακεραιότητα των κατηγορουμένων.¹⁴

II. Η νέα οικονομία των ποινών

Κατά το 19^ο αιώνα η εναντίωση στην πρακτική των βασανιστηρίων κερδίζει έδαφος, συμβαδίζοντας με την παρείσφρηση επιστημονικών κατηγοριών και αναλύσεων στη δικαστική κρίση, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε. Επιπρόσθετα, προκειμένου να κατανοηθεί αυτή η αλλαγή, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε και σε μια άλλη όψη της συγκεκριμένης ιστορικής φάσης. Πρόκειται για τη μείωση των αιματηρών επιθέσεων και τη στροφή προς μια ελάσσονος μορφής παραβατικότητα.¹⁵ Η δημογραφική αύξηση και

⁹ C. Gutting, *ό.π.*, σ. 99.

¹⁰ M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 20-25.

¹¹ B. Smart, *ό.π.*, σσ. 180-184. Βλ. επ. Φ. Γκρο, *ό.π.*, σσ. 80-81.

¹² M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 27-30.

¹³ *Ο.π.*, σσ. 30-31.

¹⁴ *Ο.π.*, σελ. 29.

¹⁵ *Ο.π.*, σσ. 87-88. Βλ. επ. B. Smart, *ό.π.*, σελ. 180.

το βελτιωμένο βιοτικό επίπεδο αυξάνουν τις κλοπές αγαθών, ενώ η μέχρι τότε ανεκτή λαϊκή παρανομία, η οποία συντηρούσε μια ψευδαίσθηση ελευθερίας, αντιμετωπίζεται πλέον με ριζική έλλειψη ανοχής.¹⁶ Συνακόλουθα, το δικαστικό σύστημα καλείται να αντιμετωπίσει γενικευμένα ένα πολύ ευρύτερο πεδίο παραβάσεων και μικροαδικημάτων με τρόπο αποτελεσματικό, ικανό να εμπνεύσει την ευταξία χωρίς πομπώδεις τελετές. Τα βασανιστήρια χάνουν τη χρησιμότητά τους, αφού ανταποκρίνονται σε συνθήκες που πλέον έχουν εκλείψει. Τα ζητούμενα είναι πλέον η ακρίβεια, η μονιμότητα και η οικονομία της τιμωρητικής διαδικασίας.¹⁷

Όπως ήδη έχει καταστεί σαφές, επίκεντρο της μεταρρύθμισης είναι το γεγονός ότι η ποινή αλλάζει στόχο και απομακρύνεται από το σώμα. Τώρα κατευθύνεται προς την ψυχή. Αφετηρία της σημαντικής αυτής μετατόπισης δεν είναι η ξαφνική ανάδυση ενός επιφανειακού ανθρωπισμού ούτε η μέριμνα για την αξιοπρέπεια των υποκειμένων, αλλά η ανάγκη διευθέτησης των τιμωρητικών μηχανισμών και η προσαρμογή τους στις νέες ανάγκες.¹⁸ Στο παλιό καθεστώς τα σώματα ήταν η πρώτη ύλη της ποινής, λόγω της αντιπαραγωγικής αντίληψης με την οποία συναρτώντο. Στο πλαίσιο, όμως, της νέας, καπιταλιστικής οικονομικής οργάνωσης, τα σώματα παράγουν και ωφελούν, αποδίδοντας κέρδος. Επομένως, η κατασπατάλησή τους σε ανώφελες τελετές καθίσταται αδιανόητη.¹⁹ Σε αντίθεση με τις προγενέστερες θεωρήσεις, τώρα το σώμα τίθεται στην υπηρεσία των στρατηγικών της εξουσίας, η οποία το χρησιμοποιεί ως το εργαλείο που της επιτρέπει την πρόσβαση στον ψυχισμό του υποκειμένου. Η νέα επιδίωξη συνίσταται στην χειραγώγηση της άυλης διάστασης του υποκειμένου, της εστίας της βούλησης, των επιθυμιών, των παθών και των ανωμαλιών. Εννοούμε, έτσι, την έδρα όπου κατοικεί η διαμορφώσιμη ουσία του ανθρώπου, στην αντίθεσή της με το σώμα ως απλό συμβεβηκός της ύπαρξης.²⁰

Στη βάση αυτής της θεώρησης, το σώμα αναβαθμίζεται: από αναλώσιμη οργανική ύλη αναβιβάζεται σε διδακτέα ύλη της κάθε εξουσίας, διότι αυτή πρέπει να το γνωρίσει εις βάθος, να το αποσυναρμολογήσει, να διαχειριστεί τις κινήσεις και την ακρίβειά τους, να συνδυάσει και να επιμερίσει τις μέχρι πρότινος ασυντόνιστες δυνατότητές του· εντέλει να το διατρέξει, να επισκεφθεί κάθε αξιοποιήσιμη γωνιά του, με τέτοιο τρόπο ώστε η καθυπόταξή του να είναι εγγυημένη.²¹ Αυτή η βαθύτερη προσέγγιση του σώματος, η επιδίωξη της νεότερης ποινικής πρακτικής να το γνωρίσει σε επίπεδο που υπερβαίνει τη βιολογία και να το αξιοποιήσει χωρίς να το συντρίψει, είναι η λεγόμενη «πολιτική τεχνολογία του σώματος», όπως την ονομάζει ο Michel Foucault.²² Η θεμελιακή αλλαγή στον τρόπο κατανόησης του σώματος συνδέεται με την αναγωγή του σε αναγκαίο όρο συγκρότησης του πειθαρχικού υποκειμένου.

¹⁶ M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 95-99.

¹⁷ *Ο.π.*, σσ. 100-104.

¹⁸ G. Gutting, *ό.π.*, σελ. 100. Βλ. J.C. Merquior, *ό.π.*, σελ. 154. Βλ. επ. M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 85-87.

¹⁹ Φ. Γκρο, *ό.π.*, σσ. 92-94.

²⁰ G. Gutting, *ό.π.*, σσ. 101-102. Βλ. επ. Φ. Γκρο, *ό.π.*, σσ. 84-85.

²¹ M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 155-158.

²² *Ο.π.*, σσ. 34-35.

III. Οι διαδικασίες διαμόρφωσης του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου

Το υποκείμενο που σταδιακά γεννιέται από τη μεταρρύθμιση των ποινικών πρακτικών «κατασκευάζεται» μέσω ενός πειθήνιου σώματος, αφού, όπως ήδη αναφέραμε, το τελευταίο αποτελεί το σημείο λαβής για κάθε ουσιαστική χειραγώγηση των ανθρώπων. Σημειώνουμε επίσης ότι ο πειθήνιος άνθρωπος δεν είναι αναγκαστικά ένοχος για κάτι, κατάδικος ή ύποπτος. Τα πειθαρχικά σχήματα αφορούν στους πάντες και ανευρίσκονται ακόμη και σε χώρους υπεράνω πάσης υποψίας, ενώ αναπτύσσονται μέσω συγκεκριμένων, απτών διαδικασιών. Αυτές λανθάνουν μέσα σε φαινομενικά αθώες όψεις της καθημερινής ζωής (όπως το σχολείο ή το νοσοκομείο) και σε υποχρεώσεις έναντι θεσμικών μηχανισμών, όπως η στράτευση, διατηρώντας εντούτοις ένα πλούσιο πειθαρχικό νόημα.²³

Σύμφωνα με τις εκτενείς περιγραφές του Foucault, κατεξοχήν δείγμα της πειθαρχικής κοινωνίας είναι οι κανονισμοί και οι αυστηρές διατάξεις που διέπουν τη λειτουργία των σχολείων, των κολλεγίων, των στρατώνων και των νοσοκομείων. Ο στρατιώτης «χτίζεται» μέσω του σώματός του, το οποίο υφίσταται μian εξονυχιστική ανάλυση ως προς τις κινήσεις και τη λειτουργία του, προκειμένου να παραγάγει σταθερά και αδιάπτωτα αποτελέσματα.²⁴ Έτσι, ο τρόπος βάδισης δεν είναι τυχαίος, αλλά διδάσκεται εξαντλητικά, μέσω διαδοχικών βημάτων, η εκτέλεση των οποίων αντιστοιχεί σε επιμέρους χρονικές στιγμές που, στο άθροισμά τους, αποδίδουν το συνολικό χρόνο μιας ορισμένης κίνησης. Ομοίως, στο σχολείο, ο σωστός τρόπος γραφής και η ορθή στάση του σώματος μαθαίνονται ως διαδοχή επιμέρους εντολών, με αποτέλεσμα το σώμα να εξασκείται στη μέγιστη δυνατή κατάτμηση των κινήσεών του.²⁵

Παρατηρεί κανείς ότι ο χειρισμός του σώματος διαφέρει ριζικά σε σχέση με το παρελθόν. Ενώ το βασανιστήριο αντιμετώπιζε το σώμα ως μια αδιαίρετη κολάσιμη ενότητα, η πειθαρχία αναγνωρίζει σε κάθε μέρος του μian ορισμένη δυνατότητα μάθησης και, αφού τη συνδέσει με ένα ορισμένο καθήκον, αξιώνει από το σώμα ως όλον την πλήρη του συμμόρφωση, την οποία εκφράζει η ακριβής αναπαραγωγή των *κανονισμένων* ενεργειών. Από τις χονδροειδείς βιαιοπραγίες του παρελθόντος, περάσαμε στη μέριμνα για τη λεπτομέρεια και την ευστοχία.²⁶

Επιπρόσθετα, η πειθαρχία υποβάλλεται στους ανθρώπους μέσα από τη διαίρεση του χώρου. Πρόκειται για την «τέχνη της κατανομής», όπως την ονομάζει χαρακτηριστικά ο Foucault.²⁷ Ο χώρος του στρατοπέδου διαχωρίζεται ρητά από τους άλλους, διαθέτει τους δικούς του κανόνες και οριοθετεί μian επικράτεια υποχρεώσεων. Την ίδια στιγμή, ο ίδιος περιφραγμένος χώρος διαιρείται έτι περαιτέρω, ώστε το κάθε άτομο να κατανέμεται σε μια καθορισμένη έκταση, διευκολύνοντας έτσι την παρακολούθησή του και αποτρέποντας την ανάμειξή του με τα υπόλοιπα άτομα. Η λογική των κοιτώνων ή των μοναστικών κελιών, με την κυψελωτή ταξινόμηση των ανθρώπων στο χώρο, ση-

²³ M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 95-99.

²⁴ M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 156-157.

²⁵ Merquior, *ό.π.*, σελ. 158.

²⁶ *Ο.π.*, σσ. 189-161.

²⁷ *Ο.π.*, σσ. 162-170.

ματοδοτεί τη διάρθρωση του χώρου ως ελέγξιμου και ταυτόχρονα ελεγκτικού σχεδιαγράμματος.²⁸ Στα εργοστάσια, ο κάθε εργαζόμενος διαθέτει τη δική του θέση και είναι εύκολα ορατός χάρη στους πλατείς διαδρόμους, οι οποίοι επιτρέπουν ανά πάσα στιγμή να αξιολογείται η εργατικότητα και η αποδοτικότητα του.²⁹ Κατά παρόμοιο τρόπο, οι μαθητές στη σχολική αίθουσα κάθονται σε αυστηρά καθορισμένες θέσεις με κριτήριο την επίδοση και την διαγωγή τους, χωρίς να έχουν την δυνατότητα αλλαγής.

Επιπλέον, το πειθαρχικό υποκείμενο σφυρηλατείται σταδιακά μέσα από ένα αίσθημα ευθύνης έναντι του ρέοντος χρόνου.³⁰ Είτε πρόκειται για εργοστάσια είτε για κολλέγια, η δραστηριότητα των ατόμων απαιτείται να είναι οργανωμένη και συστηματική, δίχως απρόβλεπτες διακοπές ή αντιπαραγωγικές διασπάσεις. Ο χρόνος εργασίας ή μελέτης είναι προκαθορισμένος και έχει υποστεί τη μέγιστη δυνατή κατάτμηση.³¹ Τα παραδείγματα του Foucault είναι διαφωτιστικά. Το σχολικό πρόγραμμα ακολουθείται με ευλαβική εξάντληση και του παραμικρού λεπτού. Πολύ πέρα από τον ατέρμονα διαστελλόμενο χρόνο του παρελθόντος, τώρα αξιώνεται η καλύτερη δυνατή αξιοποίησή του και η διασφάλιση της ποιοτικής χρήσης του. Ο χρόνος εργασίας πρέπει να αποφέρει αποτελέσματα, να είναι ενιαίος, πυκνός και αδιατάρακτος, ενώ η κάθε δραστηριότητα που εκτελείται τεμαχίζεται σε μικρά, συχνά μηδαμινής διάρκειας, χρονικά τμήματα, κατά τρόπο ώστε το πειθαρχούμενο υποκείμενο να μειείται σε μια μηχανική και απόλυτα προβλέψιμη αναπαραγωγή κινήσεων. Έτσι, ο πειθαρχικός χρόνος διαιρείται ατέρμονα σε επιμέρους στόχους, οι οποίοι με τη σειρά τους υπηρετούν ένα συνολικό σκοπό, η επίτευξη ή μη του οποίου συνιστά το κριτήριο μιας διαρκούς αξιολόγησης του ατόμου.³²

Γίνεται κατανοητό ότι εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με μια αβασθή στροφή των παιών μεγαλοπρεπών μεθόδων προς άλλες, λιγότερο βίαιες. Στην πραγματικότητα, αυτό που τελείται είναι μια ποιοτική αναβάθμιση των πειθαρχικών μηχανισμών, μια ευφυής απόπειρα γενίκευσης των αποτελεσμάτων τους και άντλησης χρήσιμων πόρων από τα ασκούμενα σώματα. Η νέα στρατηγική οικοδομείται, μεταξύ άλλων, και σε πολύ ευθύβολες ψυχολογικές επισημάνσεις. Θεωρείται, για παράδειγμα, ότι το μονίμως θεώμενο υποκείμενο προσαρμόζεται αυτομάτως στις επιταγές της εξουσίας, καθιστώντας σχεδόν περιττή τη συνεχή και emphatic της παρουσία.³³ Αυτή είναι η τεχνική της «ιεραρχικής επιτήρησης».³⁴ Σε ιδεώδεις συνθήκες, ένα και μόνο βλέμμα θα αρκούσε για τον επαρκή έλεγχο όλων. Αυτή η αρχή επηρέασε και τις αρχιτεκτονικές επιλογές, δημιουργώντας το πρότυπο του πανοπτισμού.³⁵ Πρόκειται για μια στοχευμένη διαρρύθμιση του πειθαρχικού χώρου, η οποία τοποθετεί τους ελεγχόμενους, όποιοι κι αν είναι αυτοί, σε ατομικά κελιά που καθιστούν αδύνατη τη μεταξύ τους επικοινωνία, ενώ το μάτι της εξουσίας στεγάζεται σε ένα κεντρικό οικοδόμημα με πλήρη ορατότητα.

²⁸ Merquior, *ό.π.*, σελ. 157.

²⁹ M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 165-166.

³⁰ *Ο.π.*, σελ. 171.

³¹ *Ο.π.*, σελ. 173.

³² *Ο.π.*, σελ. 183.

³³ G. Gutting, *ό.π.*, σελ. 102. Βλ. επ. Φ. Γκρο, *ό.π.*, σσ. 90-92.

³⁴ M. Foucault, *ό.π.*, σσ. 196-203.

³⁵ *Ο.π.*, σσ. 223-258. Βλ. επ. G. Gutting, *ό.π.*, σσ. 102-104.

Επιπρόσθετα, σημαντικές πειθαρχικές τεχνικές είναι η «κανονικοποιητική κύρωση» και η «εξέταση».³⁶ Η πρώτη έρχεται να θεραπεύσει τις αποκλίσεις. Εφόσον κάθε πτυχή της ζωής των υποκειμένων τελεί υπό διαρκή έλεγχο και υπάγεται σε κανονισμούς, συνάγεται ότι η ενδεχόμενη αποφυγή της τήρησης των ρυθμιστικών κανόνων απαιτεί την άμεση διόρθωση της εκτροπής. Άλλωστε, οι πειθαρχικοί μηχανισμοί εκτείνονται και στις πιο ασήμαντες πλευρές της συμπεριφοράς των ατόμων, απαιτούν μίαν ορισμένη απόδοση μέσα στο χρόνο και απαγορεύουν την οποιαδήποτε διατάραξη της κανονικότητας που θεσπίζουν. Η εργασία και η μελέτη δεν διακόπτονται ποτέ απροειδοποίητα, οι εργαζόμενοι οφείλουν να εργάζονται με αδιάπτωτη προσήλωση και οι μαθητές να ασκούνται για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Έτσι, οι κυρώσεις που επιβάλλονται έρχονται να αποκαταστήσουν την διατάραξη της τάξης, μέσω της επανάληψης του συγκεκριμένου καθήκοντος που αμελήθηκε. Για παράδειγμα, ο αδέξιος στρατιώτης ασκείται σκληρά μέχρι να τελειοποιήσει την τεχνική του, ενώ ο αμελής μαθητής λαμβάνει πρόσθετη εργασία.³⁷ Επομένως, η πειθαρχία, ακόμη κι όταν τιμωρεί, διατηρεί μίαν αυτιστική επιμονή, αφού θεωρεί ότι διόρθωση επιτυγχάνεται με την προσφυγή στην επανάληψη του ίδιου της του εαυτού, ή, ακριβέστερα, μέσω της πληρέστερης δυνατής εμπέδωσής της.³⁸

Όσο για την εξέταση, αυτή συνδυάζει την επιτήρηση και την κύρωση. Με άλλα λόγια, αφενός ελέγχει την επίδοση του πειθαρχούμενου υποκειμένου και, αφετέρου, την αξιολογεί στη βάση μια δεσμευτικής δεοντολογίας.³⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το σχολικό περιβάλλον ή ο ασθενής. Ενώπιον του δασκάλου ή του γιατρού, το πειθαρχικό άτομο εξετάζεται και αξιολογείται, σε καθεστώς πλήρους, διαπεραστικής ορατότητας. Ταυτόχρονα, η κατάστασή του αναλύεται και κωδικοποιείται σε γραπτή μορφή, ενώ τα χαρακτηριστικά και οι ικανότητές του ταξινομούνται σε πίνακες. Η τεχνική της εξέτασης συμμορφώνει εξατομικεύοντας, αφού αντικειμενοποιεί τον μαθητή, τον τρελό ή τον άρρωστο. Αυτό σημαίνει ότι, αν και δεν αρνείται την μη αναγώγιμη ατομικότητά ενός εκάστου, εντούτοις την οικειοποιείται μέσω της ενδελεχούς καταγραφής.⁴⁰

Επίλογος

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης επιχειρήσαμε να αναδείξουμε και να περιγράψουμε την πολύπλοκη διαδικασία διαμόρφωσης του σύγχρονου πειθαρχικού υποκειμένου. Πρόκειται για τον τύπο ανθρώπου τον οποίο συναντάμε έως και σήμερα, εφόσον αυτός αντιστοιχεί στις βασικές ανθρωπολογικές αντιλήψεις και συναφείς προδιαγραφές της σύγχρονης δυτικής, και όχι μόνο, κοινωνικό-πολιτικής πραγματικότητας. Η οργάνωση της κοινωνικής και ιδιωτικής ζωής στη βάση διατάξεων και κανόνων κοινής

³⁶ *Ο.π.*, σσ. 104-106. Βλ. επ. M. Foucault, *ό.π.*, σελ. 203.

³⁷ *Ο.π.*, σελ. 205.

³⁸ *Ο.π.*, σελ. 206.

³⁹ *Ο.π.*, σσ. 211-221. Βλ. επ. Merquior, *ό.π.*, σσ. 160-161.

⁴⁰ G. Gutting, *ό.π.*, σσ. 106-107.

και αυτονομίας αποδοχής, η συμμόρφωση προς τις επιταγές θεσμικών φορέων, όπως το εκπαιδευτικό σύστημα ή η δικαστική εξουσία, η «ίδρυση», επίσης, ενός ορισμένου τρόπου ζωής, ο οποίος, ακολουθώντας άγραφους κανόνες, βασίζεται σε σιωπηρές παραδοχές περί του τι είναι ορθό, κομψό, ευγενικό, πρέπει ή αρμόζον ανά περίπτωση, αποτελούν, σύμφωνα με την ανάλυση του Foucault, το αποτέλεσμα μιας ορισμένης πειθάρχησης των υποκειμένων, η οποία περνάει απαρατήρητη.⁴¹ Η μετάδοση αυτού του υλικού στους ανθρώπους πραγματώνεται μέσω της ήπιας καθυπόταξης του σώματος.

Οι διεισδυτικές αναλύσεις του Foucault φωτίζουν και αναδεικνύουν την «πολιτική τεχνολογία του σώματος», το σφετερισμό του, δηλαδή, από τις εξουσίες, με στόχο να του επιβάλουν ένα πλήθος καθηκόντων, μυητικών ασκήσεων και ατέρμονα επαναλαμβανόμενων διαδικασιών, οι οποίες στο σύνολό τους διδάσκουν μian ορισμένη κινητική εκφραστική. Είτε πρόκειται για τα προϊόντα ενός εργοστασίου είτε για τις καταγεγραμμένες και τεκμηριωμένες γνωστικές δεξιότητες ενός μαθητή είτε για την αφεγάδιαστη χρήση του όπλου από τον στρατιώτη, η υπαγορευμένη αυτή κινητικότητα οφείλει να παράγει, εντός ενός δεσμευτικού χρονικού πλαισίου, απτά αποτελέσματα.

Μολονότι επιλεκτική και σύντομη, η συγκεκριμένη εξιστόρηση ποινικών αντιλήψεων, η οποία εστιάζει στους τρεις τελευταίους αιώνες, καθιστά –νομίζουμε– σαφές ότι οι στρατηγικές της εξουσίας συνδέονται άρρηκτα με τις διαφορετικές σημασιοδοτήσεις του ανθρωπίνου σώματος, καθορίζοντας, μέσω του τρόπου χρήσης του τελευταίου, τις διαφορετικές εκάστοτε μεθόδους ελέγχου και καθυπόταξης των υποκειμένων.

⁴¹ Merquior, *ό.π.*, σσ. 167-168.

